

UTÓSZÓ

A történeti Erdély új kiadásához

Elfelejtett művet kap kézbe az olvasó 1936-ból. Olyan könyvet, mely a magyar politikai–szellemi életnek egy átmeneti időszakában íródott és látott napvilágot.

Az 1930-as évek elején a magyar közgondolkodás már túl volt a trianoni trauma első bénító hatásán, túl a vele járó csodaváráson, mely a nemzetközi viszonyok csillagállásának hirtelen megváltozásától remélte a Szent István-i Magyarország varázsütésszerű, maradéktalan helyreállítását.

A korábbi évek tüzes revíziós propagandája – melyet a nagy történetíró, Szekfü Gyula a *Három nemzedék* „ötödik könyvében” oly kíméletlenül megbírált – lassan alábbhagyott, helyét kezdte átvenni a szakszerűbb, „szárazabb” tájékoztató tevékenység, melynek azért voltak komoly előzményei már az 1920-as évekből.

Erdély persze nem csupán egyike volt a Trianonban elcsatolt területeknek, nem csak legnagyobbika, hanem történelmi–szimbolikus okoknál fogva is legjelentősebbike, így a magyar hivatalos politika számára érthetően az „erdélyi kérdés” volt a legnehezebb.

Mi a követendő út az 1,7 milliós erdélyi magyarság nemzeti jövőjének biztosítására? A területi revízió? Vagy valami más megoldás keresése? Hiszen a trianoni Magyarországnál nagyobb területről (102 ezer km²) volt szó, ahol a három milliós, nagy román többség mellett még félmilliós német (szász és sváb) népességgel is számolni kellett, s komoly

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

elemző nem állíthatta, hogy a románok és németek összességükben visszavágnának a magyar uralmat, még akkor is, ha az új államhatárok néhány rövid esztendejével szemben a történelmi együttélés sok évszázada kötötte őket a magyar királysághoz.

A magyar politika, akár az ezzel kölcsönhatásban élő közgondolkodás, Erdély kérdésében ingadozott a „mindent vissza!”, egy elszánt nemzethez méltó, tetszetős, de érezhetően teljesen irreális jelszava, valamint a részleges revízió célkitűzése között, mely utóbbi az etnikai viszonyok figyelembe vételével akarta korrigálni a trianoni határhúzás legkiáltóbb igazságtalanságait. A kormányzati férfiak, a nemzetközi politika modern machiavellisztikus gyakorlatát szem előtt tartva, nem kívánták saját mozgásterüket azzal is korlátozni, hogy az egyik vagy másik út mellett egyértelműen elkötelezték volna magukat, noha ők tudták a legjobban, hogy egy totális revízió esélye az álmok birodalmába tartozik – Erdély esetében minden kétséget kizáróan.

Kezdetről, a történelmi Magyarország összeomlásának másnapjától felbukkant, s aztán ismételten feltűnt egy harmadik út keresése az erdélyi kérdés megoldására: a magyar-román perszonálunió. Egy közös király gondolata. Bármennyire grotesznek tűnik is az utókor szemében – s az volt 1919-ben és később is a kortársak többségének –, nem tagadható egy pozitív mozzanata az ilyen spekulációknak: a közös rendezés igénye felé mutattak. S ne feledjük, ennek is voltak előzményei, például az 1849. évi világosi fegyverletételt követő időszak magyar emigrációjának Habsburg-ellenes szervezkedése idején. 1859-ben Klapka György olyan együttműködési megállapodást kötött egy

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

osztrákellenes felszabadító háború céljából Cuza román fejedelemmel, amely, ha áttételesen is, de az erdélyi ügyek alakításában némi beleszólást helyezett kilátásba a román uralkodónak. Könyvünk szerkesztője, Asztalos Miklós egy korábbi művében (*Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*. Bp. 1928.) kimerítően írt erről. Azt akkor még nem tudhatta, hogy 1866-ban, immár Hohenzollern Károly román fejedelemségének kezdetén, néhány erdélyi mágnásban felmerült a gondolat, hogy Ferenc József ellenében őt hívják meg a magyar trónra is.

S végül volt egy olyan elgondolás is, amely valós történelmi előzményekre és eszmei hagyományokra támaszkodott: az önálló erdélyi államiság visszaállítása. Már a Párizs környéki béketárgyaláson, melyen annyit azért megengedtek Magyarországnak képviselőinek, hogy ismertessék a magyar álláspontot, Apponyi Albert egyik alternatív megoldásként javasolta Erdély autonómiáját a magyar állam keretén belül, de azt is felvetette, hogy esetleg egy svájci mintájú önálló Erdélyt hozzanak létre a három nemzet egyenjogúsága és kanton-szerű elkülönítése alapján. (Ehhez magyar részről dokumentáció is készült.) Ismeretes, hogy ez a javaslat épp úgy nem talált meghallgatásra, mint az a kívánság, hogy népszavazást tartsanak a vitás területeken.

A részleges határrevízió, a teljes visszacsatolás gondolata mellett azonban az autonóm Erdély eszméje – ha nem is túlságosan széles körökben – tovább élt, nyomait még napjainkban is felfedezhetjük. Olyan koncepció viszont, amely a trianoni rendezést igazságosnak és végérvényesnek tekintette volna, Magyarországon nem létezett, nem lehetett, társadalmi támogatottságra egy ilyen felfogás nem számíthatott.

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

A fentieket azért kellett előrebocsátani, hogy az olvasó jobban érezze, milyen közgondolkodás mellett és milyen lehetséges igények kielégítésére született *A történeti Erdély* című gyűjteményes munka.

Propagandaműről van szó, s mint ilyent, kordokumentumként is olvashatjuk. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete, a Horthy-korszak számos értelmiségi egyletének egyik igényesebbikemelynek gyakorlati megteremtője a történész-publicista (alkalmanként államhivatalnok) Jancsó Benedek volt – több felvilágosító célú propagandamunkát adott ki. Kötetünk is ezek sorába tartozik. Az előszót író Teleki Pál gróf, a kiváló földrajztudós, nemcsak politikus, az egyesület elnöke és Erdély iránt mélyen elkötelezett egyéniség volt, hanem sokáig a magyar revíziós propaganda szakszerűsége törekvő koordinátorra is. Ami kötetünket a politikum vonatkozásában kiemeli a kor harcos egyhangúságtól meghatározott művei közül, az a szakszerűsége és a sokoldalúságra törekvés, a tudományosság igénye. Megjelenéséig nem volt olyan Erdély-történet, mely az országész múltját ilyen összetetten, a geológiai koroktól az egyes népek zenéjéig egyetlen kötetben, olvashatóan összefoglalta volna.

A szerkesztő Asztalos Miklós (1899–1986) az 1925-ben alapított Bartha Miklós társaságnak volt elnöke, egy olyan szervezetnek, amely a radikális fiatal értelmiséget tömörítette, vitaklub is, kezdetben valaminő demokratikus nemzeti egység megteremtését tűzte ki célul, egyben „az elvadított fajok békés együttélését” szorgalmazta a kölcsönös megismerés alapján. Pomogáts Béla úttörő tanulmányából (Emlékezés Asztalos Miklósról. Változó Erdély. Bp. 2001, 201–227.) ismerjük vál-

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

tozatos életpályáját, így azt, hogy a Teleki elnöklete alatt működő Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának Asztalos volt az egyik motorja. A társaság amolyan kisebbségkutató műhelyként működött és az erdélyiség – a transzilvanizmus – eszméjét is népszerűsítette; azt a gondolatot, hogy az egymásra utalt erdélyi nemzetek híd szerepet tölthetnek be Nyugat és Kelet között. „Erdély sorsa a történelmi időkben a mérleg nyelvének szerepe Európa nyugati és keleti végvonalának állandóan változó hatalmi súllyal terhelt serpenyői között” idézi tőle Pomogáts Béla. Ezek tehát az előzmények.

Erdéllyel foglalkozó tudományosságunk fejlődése szempontjából is átmeneti szakasz terméke *A történelmi Erdély*. Jancsó Benedek, a román vonatkozású kutatások két évtizeden át meghatározó egyénisége 1930-ban itt hagyta a földi világot, ugyanakkor felnövekedett a tudósok egy új nemzedéke, mely az európai tudomány szakmai szintjén forrásfeltárással, a meglévő anyagok új szempontú elemzésével az Erdély-kutatást olyan magas szintre emeli majd, amelyet – minőségét tekintve – máig mércének tekinthet a magyar tudományosság. Ez az új nemzedék azonban még csak elkezdte munkálkodását, kiteljesedni kötetünk megszületése után fog. Asztalos Miklós csupán fél lábbal tartozik hozzájuk, munkásságának részleteiben talán még túl erős Jancsó Benedek varázsa, s kevéssé veszi komolyan a román tudomány (és propaganda) anyagait. Sok írásából itt csak kettőre utalunk, a már említett *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*, valamint az 1934-ben megjelent *A nemzetiségek története Magyarországon* címűre. Kötetünkben azonban feltűnik már a hazai németiség rangos

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

kutatója, Pukánszky Béla, s a történésznek is kiváló nyelvész, a romanista Tamás Lajos, aki éppen ekkor adta ki korszakos művét: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajanában* (1935), mely a legszakyszerűbb elemzése és cáfolata a román kontinuitás-teóriának. A római kor tudósa, Alföldi András már megírta első dolgozatát a dáciai gót uralomról, azonban az ő kutatásai is később érnek be igazán, mint ahogy Kniezsa István, Györffy György, Makkai László, Mályusz Elemér, Jakó Zsigmond, Elekes Lajos is az elkövetkező években újítják meg az erdélyi középkorkutatást, s tárja föl Gáldi László a magyar művelődés szerepét a román szellemi élet fordulópontjain. A sort folytathatnánk régészeken, földrajztudósokon át a jogászokig.

A *történeti Erdélyben* két szakmai nemzedék tudósai találkoznak tehát, itt azonban elsősorban a Nemzeti Múzeum, tudományosságunk egyik fellegvára körül tömörülő szakértők dominálnak. A mű érzékelteti a kutatások új irányát, de annak eredményeit csak részben tartalmazhatja. A székelyek máig vitatott eredetkérdésében, melynek Asztalos Miklós korábban oly sok időt szánt, a türk származást emeli ki, hozzátéve, hogy szerinte az avarokkal, tehát a magyaroknál jóval korábban kerültek a székelyek a Kárpát-medencébe, s talán Erdélybe; így ott ők az igazi őslakók. (Mai tudásunk szerint a székelyek már a magyarság egyik ágaként, a honfoglalókkal együtt vonultak Erdélybe, és a 12–13. században állapodtak meg a Kárpátok lábainál. A „kettős honfoglalás” önmagában véve logikus, több vitás kérdés megmagyarázására is alkalmas elmélete forrásadatokkal nem támasztható alá.) S a történelmünk korai korszakából vett példát toldjuk meg a Habsburg Monarchia

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

utolsó évtizedeinek román problematikájával. Bíró Sándor, Gáldi László, Polónyi Nóra *csak A történeti Erdély* megjelenése után dolgozták ki az első világháborút megelőző évtizedek erdélyi román politika- és eszmetörténetét.

Ez a tudománytörténeti átmeneti helyzet magyarázza azt, hogy a vaskos és szolid, sok értékes információt tartalmazó munkát a szakkritika nem nagy érdeklődéssel fogadta. A *Századok* a komoly előmunkálatok egyenetlen megoszlására hivatkozva azt mondja: „aki most vállalja magára a történeti Erdély népszerű megismertetését, elvész a hiányos előmunkálatok szakadékaiban, vagy ha nem, különböző szempontok merőben ellentétes erópárjainak esik áldozatul... Bizonyos értelemben hősie vállalkozás volt tehát megszerkeszteni ezt a vaskos könyvet, s éppen ezért helytelenek éreznők, hogy hibáit s hiányait szellőztessük, amikor a szerkesztő szem-melláthatólag maga is tisztában van velük.” Az *Irodalomtörténet* bírálata néhány mondatnyi formális dicséret mellett annyit jegyez meg, hogy a történeti Erdély területileg nem azonos az 1936. évi – illetve mai – köznapi használatban vett Erdéllyel, s a szerkesztő nem tisztázta, mit is kell érteni Erdély alatt. Máig visszatérő, fontos, de nem alapvető probléma. Rövid, de megleghangú ismertetésében a *Láthatár* leszögezi, hogy e mű „a valóságban nem csak a laikus olvasó számára világítja meg a történeti Erdélyt minden oldaláról, hanem kitűnő kézikönyvvül szolgálhat a kérdéssel mélyrehatóan foglalkozó szakemberek számára is... a mű méltán tekinthető Erdély lexikonjának, mint ahogy azt bevezetőjében Teleki Pál gróf megjegyzi.”

Valóban, a tizenhat szerzős mű elsősorban a Teleki által említett kézikönyv jellegével tűnik ki, még ha nem is tekinthetjük

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

egyenletesen, téma–arányosan összeállított kötetnek. A mai olvasónak nem annyira a nagy történelmi összefoglaló, hanem inkább a gazdag gazdaságföldrajz, a néprajzi leírás, a művészet-, zene- és irodalomtörténet nyújthat tudományos-olvasmányos élvezetet, meg az egyes etnikumok leírása, különösen a románság magyar szemléletű, művelődésközpontú történetének nyelvészeti beavatásokkal megtúzdelt áttekintése (Tamás Lajos).

És itt meg kell állnunk egy pillanatra! A kötet a románok tárgyalásakor nagyjából „oláhokról” beszél. Tamás Lajos előbb említett áttekintése „Az erdélyi oláhok” címet viseli. Az oláh a románok régi magyar elnevezése a germán-szláv vlah nyomán, mely eredetileg minden újlatin népet jelölt, köztük az olaszt is. Használata ma már anakronisztikus. De hozzá kell tennünk, az volt, sőt, több annál 1936-ban is. Az „oláh” elnevezés ellen a románok nagy többsége a 19. század óta, hevesen tiltakozott, mert szemükben az elmaradottság és elnyomottság szimbóluma, nyelvi megjelenítése lett. Az oláh ugyanolyan sérelmes volt számukra, mint a szlovákoknak a „tót”, vagy a szerbeknek a mi fülünknek szinte semleges érzelmi töltésű „rác”. Eredetileg persze az oláhnak sem volt sértő konnotációja; főművében Tamás Lajos a neolatin felé haladó európai romanizáltak és a mi szomszédságunkban élő késői románok (vlachok) szakszerű megkülönböztetésével magyarázta az oláh szó alkalmazását. Nyelvtudományi szempontból racionálisan. Szorosan vett szaktudományos szempontból az „oláh” használata nem volna kifogásolható. Ha létezne teljesen önmagában álló, élő-érző emberi közösségektől független tudomány. Nincs okunk tagadni, hogy az oláh elnevezés a ro-

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

mánok lenézését is tartalmazza ebben a kötetben. Erről árulkodik az, hogy a fejezetek nagyobb részében – címekben és szövegben – a szerzők többsége konzekvensen „románokról” ír, maga a szerkesztő a már említett korábbi könyvében úgyszintén. Visszalépés, felemáság és nyelvöltögetés; aligha növelte a kötet presztízsét.

Végül egy rejtőzködő s az előljáróban említettekhez kapcsolódó mozzanatra hívnánk fel az olvasó figyelmét. Asztalos Miklós az általa írt történeti fejezetben azt mondja: „Erdély múltjából ma más események esnek közelebb hozzánk, mint az előző generációhoz. És más szemszögből is nézzük az erdélyi múltat mint ők nézték... inkább publicisztikai szempontok vezetnek, mintsem a historikusé”. Természetes, hogy minden korszak felteszi a maga kérdéseit a történelemnek. Csakhogy e munkájában Asztalos saját nem régi történeti-politikai gondolkodásához képest is változott. Elrejtve, irodalomjegyzékében így vall erről: „Feltűnhetik annak az olvasónak, aki régebbi erdélyi vonatkozású munkásságomat ismeri, hogy míg tíz évvel ezelőtt az egész erdélyi múltat sui generis, az önálló és öncélú Erdély szemszögéből láttam, ma Erdélyt csak az egyetemes magyar közös múlt látószögéből tekintem... Tíz évvel ezelőtt még hittem abban, ... hogy az erdélyi magyarság megtalálhatja a maga jövőjét egy újabb önálló Erdélyben. Ma már ezt az álláspontomat feladtam. A magyarság jövőjét Erdélyben is csak a nagy magyar egységben belüli élettel látom megmenthetőnek, s beláttam azt is, hogy a mai politikai beállítottságú transzilvanizmust nem lehet egyoldalúság és félremagyarázás nélkül ráhúzni a múltra.” Írja ezt azután, hogy Szekfű a transzilvanizmust az új keleti ha-

A TÖRTÉNETI ERDÉLY

táron túli magyarság útkeresése szempontjából igen nagyra értékelte, s a jelen kötetben Erdély politikai-földrajzát tárgyalva Fodor Ferenc is az önállóság gondolatát szuggerálja: „Az erdélyi gondolat ma is él, mert nem múlhat el, hiszen nemcsak történelmi, hanem földrajzi valóság is ez a gondolat... Erdély jövője tehát csak ebben a gondolatban virágozhat ki. Minden egyéb, ami vele történik, csak erőszak lehet, tehát csak ideiglenes.”

A kissé hosszú idézetek segíthetik az olvasót a történetíró munkájának, módszereinek, gondjainak megismerésében, s az elkészült műnek jobb megértésében, politika és történetírás kölcsönhatásának felismerésében.

Szász Zoltán